

**INKLYUZIV TA'LIMNI ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR
PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI**

*Qo`qon davlat pedagogika instituti
Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
Maxsus pedagogika kafedrasi o`qituvchisi
Turg'unboyeva Zulxumor Ibrohimjon qizi
Maxsus pedagogika Surdopedagogika
3bosqich talabasi Erkinova Durdona Jo`rabek Qizi*

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15233541>

Annotatsiya: Ushbu maqolada eshitish qobiliyati buzilgan shaxslarni sifatli o`qitish, tarbiyalash, rivojlantirish va rehabilitatsiya qilishning shartlaridan biri bu mutaxassislarning har birining eshitish funktsiyasi holatining xususiyatlarini to`g`ri tushunish va ularni barcha turdagi psixologik va ruhiy kasalliklar tizimida hisobga olishdirga doir fikr mulohazalar keltirilgan.

Kalit so`zlar: daktil nutq, tafakkur, anomaliya, anomal bolalar, sezgi, vizual idrok, teri sezgisi, surdopedagogika, psixologik.

Kirish. Bugungi kunda eshitishida nuqsoni bo`lgan bolalar va o`smirlarga nisbatan g`amxo`rlik, ularni ijtimoiy qo`llab-quvvatlash, ta`lim-tarbiya jarayonini ularga mos ravishda tashkil etish, sog`lom jamiyatga tenglashtirishdek o`ta mas`uliyatli vazifalar bir qator me`yoriy hujjatlarda o`z ifodasini topgan bo`lib, asosiy maqsad o`quvchilarni mustaqil hayotga va kasb-hunarga tayyorlash, jamiyatda o`z o`rinlarini topishlariga yordam berishdan iboratdir. Eshitishida nuqsoni bo`lgan bolalarga ta`lim-tarbiya berishni erta boshlashning ahamiyati juda katta. Bu haqda faylasuf va olimlar ko`plab fikr bildirgan. Chunki maktabgacha yosh davri inson hayotida muhim, aytish mumkinki, hal qiluvchi palla bo`lib hisoblanadi. Bu davrda asosiy odatlar, ko`nikmalar shakllanadi, xarakter belgilanadi, ya`ni butun keyingi hayot asoslari quriladi.

Eshitish qobiliyati pasayishining ikki turi farqlanadi, ya`ni kar-soqovlik va zaif eshitish. Zaif eshituvchi bolalarda nutqni idrok qilish va qabul qilishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ammo, eshitishdan foydalanib cheklangan miqdorda bo`lsa ham so`z zahirasini to`plash mumkin. Eshitish holatining pasayishi karlik darajasida bo`lsa, nutqni tabiiy o`rganishning imkoniyati bo`lmaydi. h, rivojlantirish va rehabilitatsiya qilishning shartlaridan biri bu mutaxassislarning har birining eshitish funktsiyasi holatining xususiyatlarini to`g`ri tushunish va ularni barcha turdagi psixologik va ruhiy kasalliklar tizimida hisobga olishdir. Eshitish holatiga ko`ra, eshitish qobiliyati zaif(eshitadigan)va karlar farqlanadi. Eshitish qobiliyatining yo`qolishi -bu doimiy eshitish qobiliyatining yo`qolishi, bunda hech bo`lmaganda minimal miqdorda, lekin og`zaki nutqni mustaqil ravishda o`zlashtirish mumkin.

Eshitishida nuqsoni bo`lgan bolalar sezgisi, idroki va xotirasi shakllanishining umumiy qonuniyatlari bilan birga spetsifik xususiyatlarga ega bo`ladi. Eshitishda nuqsoni bo`lgan bolalarda eshituv sezgisi mavjud emas degan fikr noto`g`ridir. Yangi okustik apparatlar yordamida o`tkazilgan tadqiqotlar natijalari ko`rsatishicha, eshitishda nuqsoni bo`lgan bolalarning 40 %da eshituv sezgisi qoldiqlari mavjudligini ko`rsatdi. Hozirgi kunda bolalar tafakkurining rivojlanishini uch bosqichi - ko`rgazmali - harakat, ko`rgazmali - obrazli, so`zli - mantiq tavsiflanadi. So`nggi bosqichda umumlashish, tushunchaning shakllanganligi darajasi, ishlatiladigan material xarakteriga ko`ra konkret - tushunchali va abstrakt tushunchali tafakkur o`zaro tasniflanadi. Ko`rgazmali - harakat tafakkuri predmet bilan tashqi harakatni o`zida jamlaydi, bunda bola maqsadga erishish vositasi sifatida turli predmetlardan foydalanadi. Amaliy vazifalarni amalga oshirishda muammoni hal etishni bir sharoitdan ikkinchisiga o`tkazish zaruriyati yuzaga keladi. Bu ko`rgazmali - harakat umumlashmalarini shakllanishga olib keladi. Ko`rgazmali - harakat tafakkurining o`ziga xosligi, bir sharoitdan boshqasiga o`tishda bola harakati va predmet aloqasi, munosabati tamoyili to`liq namoyon bo`lmasligi bilan belgilanadi. Shunday qilib, nutqiy

rivojlanishgacha tafakkurning inert, harakatchan emasligi kuzatiladi. Ma'lum nuqtai nazardan bola narsani anglab, undan qiyinchilik bilan ajraladi. Nonutqiy muloqot imo - ishora yoki so'zlashuv nutqini shakllantirish uchun asosiy omil sanaladi. Kar bolani nutqini rivojlantirish uning tafakkurini rivojlantirishda muhim o'ringa ega. A.V.Zaporojes fikricha bolani amaliy tajribaga va sensor tarbiyaga ega bo'lishi asosidagina bu jarayon amalga oshishi mumkinligini e'tirof etadi.

Tafakkur - haqiqatni bevosita va umumlashgan holda aks ettiruvchi bilish jarayonidir. Bolaning amaliy tajribasi inson qo'li bilan yaratilgan predmetlar bilan topishi, harakatlarni natijalar bilan qiyoslash, sabab - oqibat aloqalarini belgilashdir. Shunday qilib predmetlararo munosabatlarni ham angelaydilar. Ko'rgazmali - harakat tafakkurini rivojlanishidan orqada qolish nutqi mavjud bo'lmagan eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda ham uchraydi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar harakatni umumlashtirish usuliga ega bo'lmaydilar, shu sababli bu vazifani o'rgatish uchun to'rt marotaba ko'p vaqt va uch marotaba ko'p ko'rgazma kerak bo'ladi.

A.R.Luriya va F.L.Yudovich nutqiy rivojlanishi orqada qolgan sog'lom egizak bolalarni tafakkurining o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etgan. Bolalar harakatni so'zdan ajratish, rejalashtirish, elementar tasniflash malakasiga ega bo'lmaganlar. Predmet ifodasi, belgi, munosabatlarni anglab bola predmet obrazlari bilan tafakkur harakatlarini amalga oshiradilar. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalardagi ko'ruv sezgi va idroki eshituvchi bolalar darajasida bo'lish L.V.Zankov, I.M. Solovev, K.I. Vigotskiy, tadqiqotlarida dalillangan. Shu sababli eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar eshituvchi bola ahamiyat bermaydigan tashqi olam xususiyatlari va nozikliklariga ahamiyat beradi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning eshituv sezgisiga qaraganda ko'ruv sezgisining ustunligi, harakat sezgisining, teri-taktil sezgilarning faolligi kuzatiladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uzoq muddat davomida ko'rgazmali -obrazli tafakkur bosqichida qoladilar. Xususan, T.V.Rozonova tadqiqotlarida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ko'rgazmali - obrazli tafakkurining rivojlanishidagi farq maktabgacha ta'limining boshida kuzatilishini isbotlaydi. Ko'rgazmali - obrazli tafakkurni rivojlantirish model tasavvurlarni umumlashtirish imkonini yuzaga keltiradi. Ko'rgazmali - obrazli tafakkurni shakllantirish so'zlash nutqining shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, ko'rgazmali - obrazli tafakkurni so'zlash - mantiq tafakkuri bosqichiga o'tishi sog'lom bolalarga nisbatan eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda uzoq muddat davomida amalga oshadi. Bu fikrlash operatsiyalarini rivojlanishida namoyon bo'ladi. Fikrlash operatsiyalari - tizimga tashkillashtirilgan umumiy harakatlardir. Bu fikrlash operatsiyalari asta - sekinlik bilan amalga oshadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda fikrlash operatsiyalari eshituvchi bolalarga nisbatan kech shakllanadi. Analiz va sintez jarayonini rivojlanishida ham orqada qolish kuzatiladi. Bu jarayonlar yanada uzoq muddatli va sistematik tarzda amalga oshadi. Taqqoslash jarayonida farqlarni topish va o'xshatish munosabatlari amalga oshadi. I.M.Salovyov ta'kidlashicha, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda taqqoslashning quyidagi jihatlari namoyon bo'ladi: ikki predmetni taqqoslashdan birining analiziga o'tib ketish, vazifani soddalashtirish, predmetlarni taqqoslashdagi qiyinchiliklar kuzatiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning o'smirlilik chog'ida taqqoslash texnikasini egallashda yutuqlar kuzatiladi, taqqoslash sifati oshadi.

Abstraktsiyalash jarayoni syujetli - rasm o'yin va o'quv faoliyati jarayonida amalga oshadi. Syujetli - rasm o'tishning xarakterii xususiyati o'rindosh predmetlarni qo'llash hisoblanadi. Almashtiriluvchi predmetlar xususiyatini ajratish va taqqoslash abstraktsiyaga asoslanadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bola^ almashtirilgan predmetlarni qo'llashda qiyinchiliklarga uchraydilar. Hatto almashtirish uchun funksional mumkin bo'lgan predmet^ ular tomonidan har doim qo'llanilmaydi, ulami real funksional ahamiyatida ajratish eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun qiyin tareda kechadi. N.I.Shif ma'lumotlariga ko'ra, maktabgachagacha yoshdagi, maktabgacha yoshidagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun almashtiruvchi vosita sifatida tanishga nisbatan, notanish predmetlarni qo'llash qulaylik tug'diradi. Abstraktsiya jaryonida orqada qolish eshitishda nuqsoni bo'lgan bolada o'quv faoliyatida ham orqada qolishiga sabab bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI:

Surdopedagogika tarixiga nazar tashlasak, turli davrlarda eshitish qobiliyatidan ajralgan bolalarni tadqiqot obyekti sifatida o'rgangan olimlardan J.Kardano, V.I.Fleri, Ya.T.Speshnevlar ular orasida ma'lum tarzda murojaat etilgan nutqni tushuna oladigan bolalar borligi, agar nutq ularga qarata balandlatilgan holda aytilsa eshitishi zaif bo'lgan bolalar nutqining ma'lum qismi shakllanishi haqida qayd etishgan. V.I.Fleri bola shaxsining shakllanishi uchun atrofdagi yaqinlari, ayniqsa, onasi g'amxo'rlik qilishi kerakligi hamda kar bolaning nutqining rivojlanishi ilk davrlardan, hattoki boshqalar nutqiga taqlid qilgan holda rivojlanishini ta'kidlagan holda "Karsoqov bola qancha kichik bo'lsa, uning o'zlashtirish layoqati shuncha yuqori bo'ladi", -deb yozadi olim, shuningdek, ba'zi so'zlarni bola ko'rish asosida taqlidan o'zlashtirishi lozimligini alohida qayd etgan.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning tekshiruv usullari N.A.Rau tomonidan ishlab chiqilgan. Rau bolalarni eshituv holatiga ko'ra ikkita toifaga bo'ladi: karsoqov va zaif eshituvchi bolalar. Rau kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ular nutqini saqlab qolish niyatida labdan o'qishga o'rgatish va savodini chiqarish uchun ma'lum korreksionlar kerakligini ta'kidlaydi. Eshitish qobiliyati pasayishining ikki turi farqlanadi, ya'ni kar-soqovlik va zaif eshitish. Zaif eshituvchi bolalarda nutqni idrok qilish va qabul qilishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ammo, eshitishdan foydalanib cheklangan miqdorda bo'lsa ham so'z zahirasi to'plash mumkin. Eshitish holatining pasayishi karlik darajasida bo'lsa, nutqni tabiiy o'rganishning imkoniyati bo'lmaydi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari va imkoniyatlari, ularga ilk davrdan boshlab korreksion-pedagogik yordam ko'rsatish zaruratidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Eshitish qobiliyatining pasayishi bolaning umumiy va psixik rivojlanishiga, eng asosiysi nutqining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eshitmaydigan va zaif eshituvchi bola maxsus o'rgatib borilmasa, u gapira olmaydi, atrofdagilar bilan muomalada esa chegaralangan miqdordagi imoishoralardan foydalanadi. Bolalar kundalik hayotida kattalarga taqlid qilgan holda oddiy amaliy faoliyat turlarini bajara oladilar, turli buyumlarning funksional vazifalarini o'zlashtiradilar va ulardan to'g'ri foydalanadilar, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish malakasini egallab oladilar. Bunday bolalarga maxsus ta'lim berish shart-sharoitlari yaratilmagan holda, ular o'zgarar nutqini idrok eta olmasligi oqibatida sensor va aqliy rivojlanishi so'zlashuv nutqning ta'sirisiz kechadi. Shunday qilib, eshitish qobiliyatining pasayishi va nutqiy rivojlanishning buzilishi oqibatida bolaning rivojlanishi to'xtamasa-da, ancha cheklanib qoladi.

Demak, bolalarning risoladagidek rivojlanishi uchun, me'yorda eshitadigan bolalardan-da ko'proq maxsus ta'lim-tarbiya sharoitlarini yaratish talab etiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ilk yoshdan boshlab maxsus ta'lim-tarbiya berilgan holda, ularning umumiy rivojlanishidagi orqada qolishning oldini olish, mavjud nuqsonlarni korreksiyalash va ularning har tomonlama kamol topishini ta'minlash mumkin bo'ladi. Pedagogikada tarbiya qonuniyatlari to'g'risidagi fan sifatida hodisalarning keng doirasi qamrab olinadi va turli sharoitda ta'lim-tarbiyani tashkil etish masalalari ishlab chiqiladi.

Fikrlash operatsiyalari - tizimga tashkillashtirilgan umumiy harakatlardir. Bu fikrlash operatsiyalari asta - sekinlik bilan amalga oshadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda fikrlash operatsiyalari eshituvchi bolalarga nisbatan kech shakllanadi. Analiz va sintez jarayonini rivojlanishida ham orqada qolish kuzatiladi. Bu jarayonlar yanada uzoq muddatli va sistematik tarzda amalga oshadi. Taqqoslash jarayonida farqlarni topish va o'xshatish munosabatlari amalga oshadi. I.M.Salovyov ta'kidlashicha, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda taqqoslashning quyidagi jihatlari namoyon bo'ladi: ikki predmetni taqqoslashdan birining analiziga o'tib ketish, vazifani soddalashtirish, predmetlarni taqqoslashdagi qiyinchiliklar kuzatiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning o'smirlik chog'ida taqqoslash texnikasini egallashda yutuqlar kuzatiladi, taqqoslash sifati oshadi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaA kattaliklarni taqqoslash, kattaliklar o'zaro munosabatini tushunish, masala mazmunidan uni ko'rgazmali ifodalash, berilgan munosabatlarda ko'ragazmali sharoitda ajratishni ifodalovchi bir qator masalalarni hal etishda qiyinchiliklarga uchraydi. Asosiy qiyinchiliklar matn mazmuni boyicha xulosa chiqarish, ma'lumotlarni analiz va sintez qilishda yuzaga keladi.

XULOSA:

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar shaxsini mahalliy va xorijiy tadqiq qilish shuni ko'rsatdiki, xorijiy tadqiqotlarda og'zaki nutqning rivojlanish darajasi aqliy qobiliyatning ham rivojlanishiga ta'siri va oiladagi eshitish nuqsoni bo'lgan bolaning hissiy aurasini va shaxsiyatini rivojlanishidagi ahamiyatiga ko'proq e'tibor berilgan. Mahalliy tadqiqotlarda esa ko'pincha ta'lim tizimiga e'tibor qaratiladi. Umuman olganda, kar bolalarning oilasi bilan bo'lgan muloqatlarning passiv ishtirokchisi bo'lishi ularning hissiy, aqliy va xulq-atvor buzilishiga olib keladi. Xususan, hissiy jihatdan barqaror odam o'quv dasturini yaxshiroq o'zlashtiradi, atrofidagi odamlar bilan yaxshi munosabatga kirisha oladi va jamiyatning aktiv a'zosi bo'loladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1 Daughter, Ibragimovna, Turg'unboyeva Zulxumor. "Causes of hearing defects and description." *Galaxy International Journal of Interdisciplinary Research* 11 (2023): 653-656.
- 2 Nigina, Abdunazarova, and Yolchieva Dilfuza. "Technology for the development of speech logic in native language lessons with students of special institutions." *Galaxy International Journal of Interdisciplinary Research* 11 (2023): 1086-1090.
- 3 Ibragimovna, Turg'unboyeva Zulxumor. "" Zaif eshituvchi o'quvchilarni nutqiy sifatlarining rivojlanish xususiyatlari." *Science Promotion* 1 (2023): 131-138.
- 4 Turgunbayeva, Zulkhumor Ibragimovna. "Organizing Inclusive Education for Children with Autistic Spectrum Disorder." *American Journal of Education and Evaluation Studies* 1.7 (2024): 175-178.
- 5 Mashhura, Boltayeva Gulsevar Xoldoraliyeva Ra'no Tursunova, and Abdurahimova Munisa Meliqo'ziyeva Shahzoda Turg'unboyeva Zulxumor. "Jahon mamlakatlari ta'limining tashkil etilishi va taraqqiyoti masalalarining tavsif etilishi." *Confrencea* 12.12 (2023): 563-571.
- 6 Mo'minova L.R., Sh.M.Amirsaidova va boshqalar. *Maxsus psixologiya. T.: o'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati*, 2013.
- 7 Mamirova Feruza Sulaymonovna (2023). Study and significance of youth dependence on social networks. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 1 (17), 205-212.
- 8 Сурдопедагогика. Под ред. Е.Г.Речинской Москва. Влад. 2018
- 9 Марсиновская Е.Н. Особенности овладения знаниями и умениями детьми с недостатками слуха. - Л., 2019.